

Odešel Jan Průcha (1934–2021)

Přední český pedagog prof. Jan Průcha, DrSc., Dr.h.c., nás opustil v polovině června 2021 ve věku nedožitých 87 let. Už za svého života byl uznávanou osobností, která se neomezovala jenom na vědní obor pedagogika. Ohlédneme se společně za tím, čím vším prošel a do kterých vědních oborů významně zasáhl.

Nebyl městským dítětem. Svě mládí prožil na vesnici nedaleko Prahy a na venkovské škole začal svou cestu pedagogickými institucemi. Základy měl dobré, neboť se dostal na reálné gymnázium a úspěšně odmaturoval. Po maturitě se rozhodl ke studiu na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Hlavní obor měl bohemistiku (český jazyk a literaturu) a k tomu si – k údivu spolužáků – vybral jako vedlejší obor maďarštinu. Po skončení fakulty začal vyučovat na základních, později na středních školách. Zpočátku působil mimo Prahu, později zakotvil v Praze. Nebyl tedy pouhým teoretikem, jak si někteří učitelé podle jeho publikací z pozdějšího období myslí.

Přitahovala ho však vědecká práce, a proto se přihlásil do vědecké aspirantury v rámci nově založeného oddělení matematické lingvistiky Ústavu pro jazyk český ČSAV. Velmi ho zaujala psycholinguvistika; začal si tedy doplňovat své dosavadní lingvistické znalosti o psychologické poznatky. Psycholinguvistiku poznával ze zahraničních zdrojů: studoval ji jak z rus-

kých, tak také z amerických a britských pramenů, což v té době nebylo snadné. Vědeckou přípravu ukončil v roce 1967 a získal titul CSc.

V roce 1969 přešel do Pedagogického ústavu J. A. Komenského ČSAV v Praze a tam jsme se seznámili. Nastoupil do oddělení, které se věnovalo problematice vzdělávání. Přišel z lingvistické komunity a bylo to hned znát. Jeden z jeho prvních článků pro časopis Pedagogika byl věnován *komunikaci*, a to ve školním prostředí – a pak už následovala jedna odborná publikace za druhou. Jeho práce měly už tehdy (mladším připomínám, že se rozbíhala normalizace) mezinárodní rozměr. Byl znám evropské odborné komunitě, což se projevovalo jeho opakovaným zvolením do výboru Mezinárodní asociace psycholinguistiky. Je tedy logické, že jeho počáteční publikační aktivita se týkala psycholinguvistických témat (Průcha, 1972, 1973, 1976). Jako první u nás přeložil důležité psychologické práce S. L. Vygotského (1970, 1976). Navzdory normalizaci udržoval odborný písemný styk se západními kolegy, třebaže si byl vědom, že všechna korespondence prochází přes tzv. oddělení zvláštních úkolů. Aby neměl problémy, musel občas dát i jisté úlitby době, což řešil překladatelskou prací (viz publikace typu Masová komunikace, 1975; Žuravlev, 1977).

Jan Průcha měl už tenkrát udivující odborný přehled, který si v období, kdy

tvrdá normalizace začala polevovat, rozšiřoval přímými osobními styky se zahraničními kolegy. Navštívil výzkumné ústavy a univerzity v Rusku, Estonsku, Arménii, Gruzii. Byl na několikaměsíční stáži v Polsku a také v Maďarsku. Mohl vycestovat i do Finska, NSR, Nizozemska, Anglie, Švédska. Jeho tehdejšími odbornými znaky, které později rozvinul, byly: sečtělost, nadhled a dovednost srozumitelně psát jak články, tak i knihy. Rád připomenu jeden žánr, který do naší odborné společensko-vědní literatury vnesl a v oněch dobách povznesl: je jím psaní kvalitních *přehledových studií*. Dnes už se tento žánr bere jako samozřejmost a provozují ho mnozí, ale v tomto období byl Průcha jediným, kdo to uměl na zahraniční úrovni a od něhož jsem se tomu rád učil.

Zpočátku v jeho produkci dominovaly teoreticko-přehledové knihy. Byly zaměřeny (kromě už zmíněné psycholinguistiky) na teorii verbální komunikace a učení z textu (Průcha, 1987), dále na didaktiku (Průcha, 1980, 1983, 1989; Bacík et al., 1985; Lerner, 1986), analýzu textů učebnic (Průcha, 1984, 1985, 1989) a srovnávací pedagogiku (Průcha, 1987, 1988). Dovedl však stejně dobře napsat populárně-naučnou publikaci (Průcha & Walterová, 1983). Souběžně se v té době začal intenzivněji věnovat (v rámci Státního plánu badatelského výzkumu) empirickým výzkumům. Týkaly se nejprve reálného průběhu vyučovacích hodin, pak obtížnosti textů v učebnicích, abych jmenoval jen ty nejznámější.

Kromě badatelské práce žil běžným koloběhem vědeckého života, který zahrnuje: psaní posudků, členství v odborných

komisích, účast na konferencích, zapojení do odborných diskusí, psaní knižních recenzí, spolupodílení se na fungování vědeckých společností. Tam všude se projevoval jeho kritický duch, odborná kompetentnost, připravenost diskutovat, vyhrocovat nadhozené problémy, polemizovat.

Teprve po roce 1989 se mohlo naplno projevit jeho nadání. Poté, co poněkud problematicky pro nás všechny skončil v rámci „zeštíhlování“ Československé akademie věd Pedagogický ústav J. A. Komenského (na Slovensku skončil přibližně v téže době Ústav experimentálnej pedagogiky SAV), přešel Jan Průcha na obrozenou Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy. Pozval ho tam první polistopadový děkan, prof. Jiří Kotásek, a postavil ho do čela nově založeného pracoviště – *Ústavu pedagogických a psychologických výzkumů*. Průcha rozběhl širokou škálu vědeckých aktivit a sám se tehdy věnoval především srovnávací pedagogice (Průcha, 1992; Průcha & Walterová, 1992; Walterová, Klusák & Průcha, 1992). Na novém pracovišti se však postupně měnilo sociální klima, což se stává v případech, kdy se setkávají věkově rozdílné, velmi vyhraněné osobnosti s odlišnými názory. Docházelo ke střetům stanovisek, ke sporům, které místy nabývaly až osobního charakteru.

Nakonec se Jan Průcha rozhodl odejít a nevázat se na jedinou instituci. Přešel do kategorie *nezávislý expert* a od té doby působil jen příležitostně na pedagogických pracovištích nejen v České republice (zmiňme filozofické fakulty v Praze, Brně a Pardubicích), ale také v zahraničí, především ve Finsku.

Univerzita v Turku v roce 1995 ocenila jeho odborný přínos tím, že mu udělila čestný doktorát.

Krátce po revoluci se mu doma dostalo i formálního uznání jeho odborných kvalit: v roce 1992 získal vědecko-pedagogický titul docenta a o dva roky později titul profesora. To už mu bylo šedesát let. V té době se mohly naplno projevit jeho organizační schopnosti. V roce 1993 založil (spolu s E. Walterovou a J. Marešem) Českou asociaci pedagogického výzkumu. Od počátku ovlivňoval v roli předsedy její koncepci a odborné směřování. Zajistil její vstup do evropského kontextu, motivoval české odborníky k intenzivnější mezinárodní spolupráci a sám šel příkladem. Není divu, že připravil publikace věnované pedagogickému výzkumu (Průcha, 1995) a evaluaci vzdělávacích programů, procesů a výsledků (Průcha, 1996).

Rád a s velkým nasazením vstupoval do diskusí o dalším směřování pedagogiky i českého školství a uplatňoval v nich svůj kritický pohled. Nebál se poukázat na slabiny prezentovaných stanovisek, dokázal vyhmátnout mezery či povrchnosti v argumentaci účastníků debat. Přispíval do diskuse o směřování českého školství i svými knihami o alternativních školách (Průcha, 1994) a profesi učitele (Průcha, 2002).

V roce 1997 poprvé vyšla jeho známá učebnice *Moderní pedagogika: věda o edukačních procesech*, která už se dočkala šesti aktualizovaných vydání. O rok později ji následovala ještě úspěšnější publikace – výkladový *Pedagogický slovník* (Průcha, Walterová & Mareš, 1998); slovník má zatím za sebou dokonce sedm aktualizovaných vydání. Nelze pominout ani jeho překladatel-

ské zkušenosti s angličtinou. Zúročil je při sestavení česko-anglického pedagogického slovníku (Průcha, 2005), v němž upozornil na složitost převodu českých pedagogických termínů do odborné angličtiny.

Ve svých četných pedagogických pracích prosazoval tuto základní ideu: pedagogika nemůže být jen *normativní* vědou, která především doporučuje, předepisuje, napomíná (viz často užívané obraty o tom, že učitel či žák *by měl*, *má* či dokonce *musí dělat*). Průcha horuje pro vědu, která pečlivě popisuje, precizně analyzuje, poučení shrnuje a odborně interpretuje to, co se v rámci *edukace* děje. Stručně řečeno: pedagogika je pro něj *explorativní a explanační* vědou. (Mimoходом, pojem *edukace* se v naší odborné literatuře zabydlil právě jeho zásluhou.) Vyvrcholením jeho celoživotního úsilí v oboru pedagogika bylo vydání novodobé *Pedagogické encyklopedie*, jejímž byl hlavním iniciátorem a editorem (Průcha, 2009) s přispěním T. Janíka a M. Rabušicové. Na tvorbě encyklopedických hesel se podílelo mnoho desítek pečlivě vybraných spoluautorů.

S postupujícím věkem se u něj projevil čtyři zajímavé tendence:

Tendence první: Začínal si programově všimnout nejen chyb a nedostatků, ale také pozitiv vývoje pedagogiky. Upozorňoval na první přísliby obratu k lepšímu, bilancoval jak drobné, tak výraznější pokroky a tím naznačoval odborné komunitě, kudy vede cesta z bludiště minulosti.

Tendence druhá: Po léta byl Jan Průcha (řečeno hudební terminologií) převážně výrazným sólistou a jen výjimečně se nechal někým na své dráze doprovázet. V posledních letech si našel cestu ke spoluhráčům

a vytvářel s řadou z nich fungující komorní těleso, ba i komorní orchestr.

Tendence třetí: Mnoho let se pohyboval především v okruhu střední a starší generace, zatímco od mladé a nastupující generace si udržoval odstup. Ve vyšším věku mnohem více spolupracoval se střední a mladší generací, jako by chtěl předat štafetu těm, kteří její váhu unesou.

Konečně je zde tendence čtvrtá: S postupujícím věkem, zkušenostmi a odborným rozhledem rozšiřoval svůj odborný záběr. Metaforicky řečeno: vystoupal na kopec a z něho jako hospodář obzírál z nadhledu celou krajinu s jejími zvláštnostmi.

Podívejme se na jeho knižní produkci z posledního období. Už to zdaleka není jen tematika pedagogiky jako vědy (Průcha, 2013), pedagogiky jako studijního oboru (Průcha, 2006, 2009), pedagogiky zabývající se o úroveň základních a středních škol

či alternativní školy (Průcha, 2012). Přibývá péče o děti v raném věku (Syslová, Borkovcová & Průcha, 2014), předškolní pedagogika (Průcha & Koťátková, 2013), problematika odborného školství a odborného vzdělávání (Průcha, 2019). Na opačném pólu věkového spektra stojí vzdělávání dospělých (Průcha, 2014; Průcha & Veteška, 2014). Nadnárodní rozměr mají témata multikulturní výchovy (Průcha, 2011), interkulturní komunikace (Průcha, 2010). Autor upozorňuje též na problémy české vzdělávací politiky či pedagogické etiky. Ani to však nevyčerpává jeho tvůrčí zápal, nelze pominout jeho psychologické práce: Interkulturní psychologie (Průcha, 2010), Dětská řeč a komunikace – poznatky vývojové psycholinguistiky (2011), Psychologie učení (2020).

Tolik stručná bilance jednoho odborného života. Vždyť – jak říká Seneka – život měříme činy, ne časem.

prof. PhDr. Jiří Mareš, CSc.

Univerzita Karlova, Lékařská fakulta v Hradci Králové, Ústav sociálního lékařství;

e-mail: mares@kfhk.cuni.cz

VYBRANÉ PUBLIKACE J. PRŮCHY

(řazeno od nejnovějších k nejstarším)

Průcha, J. (2020). *Psychologie učení: teoretické a výzkumné poznatky pro edukační praxi*. Praha: Grada.

Průcha, J. (2019). *Odborné školství a odborné vzdělávání: fungování systému, problémy praxe a výzkum*. Praha: Wolters Kluwer.

Průcha, J., & Veteška, J. (2014). *Andragogický slovník*. 2. aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Grada.

Průcha, J. (2014). *Andragogický výzkum*. Praha: Grada.

Syslová, Z., Borkovcová, I., & Průcha, J. (2014). *Péče a vzdělávání dětí v raném věku: komparace české a zahraniční situace*. Praha: Wolters Kluwer.

Průcha, J. (2017). *Moderní pedagogika*. 6. aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Portál.

- Průcha, J., Walterová, E., & Mareš, J. (2013). *Pedagogický slovník*. 7. aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Portál.
- Průcha, J., & Koťátková, S. (2013). *Předškolní pedagogika: učebnice pro střední a vyšší odborné školy*. Praha: Portál.
- Průcha, J. (2012). *Alternativní školy a inovace ve vzdělávání*. 3. aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Portál.
- Průcha, J. (2012). *Srovnávací pedagogika: mezinárodní komparace vzdělávacích systémů*. 2. aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Portál.
- Průcha, J. (2011). *Česko-anglický slovník – pedagogika, školství, andragogika / Czech-English dictionary – pedagogy, education, andragogy*. Brno: Paido.
- Průcha, J. (2011). *Dětská řeč a komunikace: poznatky vývojové psycholingvistiky*. Praha: Grada.
- Průcha, J. (2011). *Multikulturní výchova: příručka (nejen) pro učitele*. 2. aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Triton.
- Průcha, J. (2010). *Interkulturní komunikace*. Praha: Grada.
- Průcha, J. (2010). *Interkulturní psychologie: sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů*. 3. vydání. Praha: Portál.
- Průcha, J. (Ed.). (2009). *Pedagogická encyklopedie*. Praha: Portál.
- Průcha, J. (2009). *Přehled pedagogiky: úvod do studia oboru*. 3. aktualizované vydání. Praha: Portál.
- Průcha, J., Walterová, E., & Mareš, J. (2009). *Pedagogický slovník*. 6. aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Portál.
- Průcha, J. (2006). *Přehled pedagogiky: úvod do studia oboru*. 2. aktualizované vydání. Praha: Portál.
- Průcha, J. (2005). *Česko-anglický pedagogický slovník / Czech-English dictionary of education*. Praha: ARSCI.
- Průcha, J. (2002). *Učitel: současné poznatky o profesi*. Praha: Portál.
- Průcha, J. (1996). *Pedagogická evaluace: hodnocení vzdělávacích programů, procesů a výsledků*. Brno: Masarykova univerzita.
- Průcha, J. (1995). *Pedagogický výzkum: uvedení do teorie a praxe*. Praha: Karolinum.
- Průcha, J. (1992). *Pedagogické teorie a výzkumy na západě*. Praha: Karolinum.
- Průcha, J. (1992). *Proměny vzdělávání v mezinárodním kontextu*. Praha: Karolinum.
- Průcha, J., & Walterová, E. (1992). *Comparative and international education research in Czechoslovakia*. Praha: Univerzita Karlova, Ústav pedagogických a psychologických výzkumů.
- Walterová, E., Klusák, M., & Průcha, J. (1992). *Přijímání na vysoké školy: zahraniční postupy*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.
- Průcha, J. (1989). *Hodnocení vzdělávacích výsledků školské soustavy*. Praha: Ústav školských informací.
- Průcha, J. (1989). *Studijní příručka: teorie, tvorba a hodnocení učebnic (pro autory a recenzenty učebnic a učebních textů)*. 2. doplněné vydání. Praha: Ústřední ústav pro vzdělávání pedagogických pracovníků.

- Průcha, J. (1988). *Školství v Dánsku*. Praha: Ústav školských informací.
- Průcha, J. (1987). *Školství ve Finsku*. Praha: Ústav školských informací.
- Průcha, J. (1987). *Učení z textu a didaktická informace*. Praha: Academia.
- Bacík, F., Průcha, J., Walterová, E. et al. (1985). *Problémy obsahu školního vzdělání*. Praha: Pedagogický ústav J. A. Komenského ČSAV.
- Průcha, J. (1985). *Výzkum a teorie školní učebnice*. Praha: SPN.
- Průcha, J. (1984). *Hodnocení obtížnosti učebnic: struktury a parametry učiva*. Praha: SNTL.
- Průcha, J. (1984). *Metody hodnocení školních učebnic*. Praha: SPN.
- Průcha, J. (1983). *Perspektivy vzdělání*. Praha: SPN.
- Průcha, J. (1983). *Potřeby socialistické společnosti a vzdělání*. Praha: Academia.
- Průcha, J., & Walterová, E. (1983). *Rok 2000: budeme celý život žáky?* Praha: Mladá fronta.
- Průcha, J. (1980). *Didaktická prognostika*. Praha: SNTL.
- Průcha, J. (1978). *Jazykové vzdělání: analýza a prognóza systému*. Praha: Academia.
- Průcha, J. (Ed.). (1976). *Soviet studies in language and language behavior*. Amsterdam: North-Holland Publishing Company.
- Průcha, J. (1973). *Sovětská psycholinguistika a některé její pedagogické aplikace*. Praha: Academia.
- Průcha, J. (1972). *Information sources in psycholinguistics: an interdisciplinary bibliographical handbook*. Hague: Mouton.
- PŘEKLADY
- Vygotskij, L. (2004). *Psychologie myšlení a řeči*. [Z vlastního překladu ruského originálu texty vybral, uspořádal, úvodním slovem a komentáři opatřil J. Průcha.] Vydání 1. jako komentovaný výběr, celkově v češtině 3. Praha: Portál.
- Lerner, I. (1986). *Didaktické základy metod výuky*. [Z ruštiny přeložili F. Bacík, J. Průcha, E. Walterová; medailon o autorovi napsal F. Bacík]. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Žuravlev, G. T. (1977). *Sociální informace a řízení ideologického procesu*. [Z ruského originálu „Socialnaja informacija i upravlenije idologičeskim processom“ přeložil J. Průcha.] Praha: Svoboda.
- Vygotskij, L. (1976). *Myšlení a řeč*. [Z ruského originálu „Izbrannyje psichologičeskije issledovanija – Myslenije i reč“ přeložil J. Průcha, předmluvu k českému vydání „Psychologické názory L. S. Vygotského“ napsali A. N. Leontjev & A. R. Lurija.] 2. vyd. Praha: SPN.
- Vygotskij, L. S. (1976). *Vývoj vyšších psychických funkcí*. [Z ruského originálu „Razvitije vyšších psichičeskich funkcij“ přeložili J. Průcha a M. Sedláková, předmluvu k ruskému vydání napsali A. N. Leontjev, A. R. Lurija & B. M. Teplov. Doslov k českému vydání Jaromír Janoušek.] Praha: SPN.
- Masová komunikace a propaganda: sborník* (1975). [Z ruského originálu přeložil a předmluvu napsal J. Průcha]. Praha: Svoboda.
- Vygotskij, L. (1970). *Myšlení a řeč*. [Z ruského originálu přeložil J. Průcha.] Praha: SPN.